

5 CYWILIZACJE INDII I CHIN

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Na których terenach ukształtowały się pierwsze cywilizacje Bliskiego Wschodu?
2. Z którymi wschodnimi krainami mieszkańcy Mezopotamii utrzymywali kontakty handlowe?

■ NARODZINY CYWILIZACJI DOLINY INDUSU

Współczesne Indie zajmują ponad 3 mln km² i mają ponad 1 mld mieszkańców. W starożytności ich obszar obejmował również Pakistan oraz Bangladesz. Na Półwyspie Indyjskim panują zróżnicowane warunki naturalne. Znajdują się tam niziny, wyżyny, góry i pustynie. Przez tereny te płyną wielkie rzeki: na zachodzie Indus, a u podnóża Himalajów – Brahma-putra oraz Ganges.

Najstarsza tamtejsza cywilizacja narodziła się w zachodniej części Indii – w **dolinie Indusu** (na obszarze dzisiejszego Pakistanu). Rozwijała się w okresie od ok. 2400 do ok. 1500 r. p.n.e. Jej głównymi ośrodkami były miasta **Harappa** na północy oraz **Mohendźo-Daro** na południu. W momencie największego rozkwitu miały one po ok. 40 tys. mieszkańców. Dzielili je ok. 550 km, a komunikacja między nimi odbywała się drogą wodną – Indusem. Imponujące ruiny tych miast pokazują, że ośrodki te wzniesiono według takiego samego schematu, po starannym zaplanowaniu prac. Na zachodnim krańcu każdego miasta znajdowała się **cytadela** – centrum władzy religijnej i politycznej, sprawowanej zapewne przez królów lub kapłanów. Dwu- lub trzypiętrowe budynki mieszkalne i publiczne wznoszono z wypalanej cegły. Wieńczyły je płaskie dachy z tarasami. Taki sposób budowy miał prawdopodobnie zabezpieczać mieszkańców przed skutkami okresowych wylewów rzeki. W miastach funkcjonowały systemy wodno-kanalizacyjne.

U podstaw gospodarki cywilizacji doliny Indusu leżały handel rzeczny i morski oraz rolnictwo. Dzięki pracom irygacyjnym można było tam uprawiać pszenicę, owies, jęczmień, ryż, bawełnę, daktylę, melony, sezam oraz rośliny strączkowe. Na terenach tych hodowano owce, świnie i kozy. Rozwinęły się rzemiosło, wytop metali, produkcja ceramiki oraz przedmiotów z kości słoniowej. Wyroby te wraz z tkaninami bawełnianymi stanowiły główne towary eksportowe na tym obszarze. Kamienne rzeźby oraz figurki z brązu i terakoty miały wysoką wartość artystyczną.

Ruiny Mohendźo-Daro, które zajmują rozległy obszar 250 ha, do dziś są przedmiotem badań archeologicznych. Dzięki nim udało się zidentyfikować najważniejsze budowle miejskie: wielką łaźnię, dom wodza, wielki spichlerz i dom zgromadzeń.

■ fotografia współczesna, Pakistan

Mieszkańcy doliny Indusu stworzyli własne pismo, które jednak nie zostało odczytane. Ich język nie należał do grupy indoeuropejskiej, nie był też podobny ani do sumeryjskiego, ani do języków innych ludów żyjących w starożytności na Bliskim Wschodzie.

■ OKRES WEDYJSKI

Przyczyn upadku cywilizacji doliny Indusu historycy dopatrują się w ogromnych wylewach rzek, przed którymi miast nie był w stanie uchronić nawet system kanałów, a także w застоju politycznym i ekonomicznym kraju. Prawdopodobnie decydujące znaczenie miały jednak te ostatnie okoliczności. W pierwszej połowie II tysiąclecia p.n.e. dolina Indusu została najechana przez indoeuropejski lud **Ariów**. Przybysze wtargnęli do Indii z dzisiejszych terenów Iranu i Afganistanu. Ekspansja prawdopodobnie odbywała się falami od ok. 2000 do 1500 r. p.n.e. Ariowie stopniowo przesuwali się na południe. Zajęli całą dolinę Indusu i dotarli aż do Niziny Gangesu. Podbijającym ludom narzucali swój język, kulturę, religię oraz obyczaje. Miejską kulturę Harappy i Mohendźo-Daro wyparła znacznie słabiej rozwinięta cywilizacja wiejska, u której podstaw leżały hodowla bydła oraz rolnictwo. Jej dominacja trwała przez tysiąc lat. Ariowie nie znali pisma i pozostawili po sobie niewiele śladów archeologicznych. Wszystkie informacje na ich temat pochodzą ze spisanych później starożytnych tekstów magicznych i religijnych, zebranych w czterech księgach nazywanych **Wedami** (z sanskr. 'wiedza'). To od nich pochodzi nazwa „okres wedyjski”, którą określa się trwający do 500 r. p.n.e. czas panowania Ariów w Indiach.

■ System kast

W podbitych Indiach Ariowie stanowili warstwy uprzywilejowane. Ukształtował się wówczas charakterystyczny dla Indii system kast. Społeczeństwo dzieliło się na stany (varny), czyli hermetyczne grupy o zróżnicowanych prawach i obowiązkach. O przynależności do każdej z nich decydowało pochodzenie. Słowo *varna* w dosłownym tłumaczeniu znaczy: 'kolor'. Podziały wynikały z różnic rasowych w społeczeństwie indyjskim w tamtych czasach. Najwyższą varnę stanowili bramini (kapłani), zwolnieni z podatków i otrzymujący hojne darowizny. Następni w kolejności kszatrijowie (wojownicy) byli właścicielami ziemi i mogli zajmować stanowiska dowódcze w wojsku. Niżej od nich znajdowali się wajsjowie (wolni chłopcy, rzemieślnicy, kupcy), tworzący podstawę społeczeństwa Indii. Na końcu hierarchii sytuowano dawnych mieszkańców tych ziem, określanych jako siudrowie (śludzy). Wykonywali oni zazwyczaj prace służebne na rzecz stanów uprzywilejowanych. Poza zamkniętym systemem kast znajdowali się pozbawieni jakichkolwiek praw niedotykalni (pariasi; *paria* – sanskr. 'poza kastą').

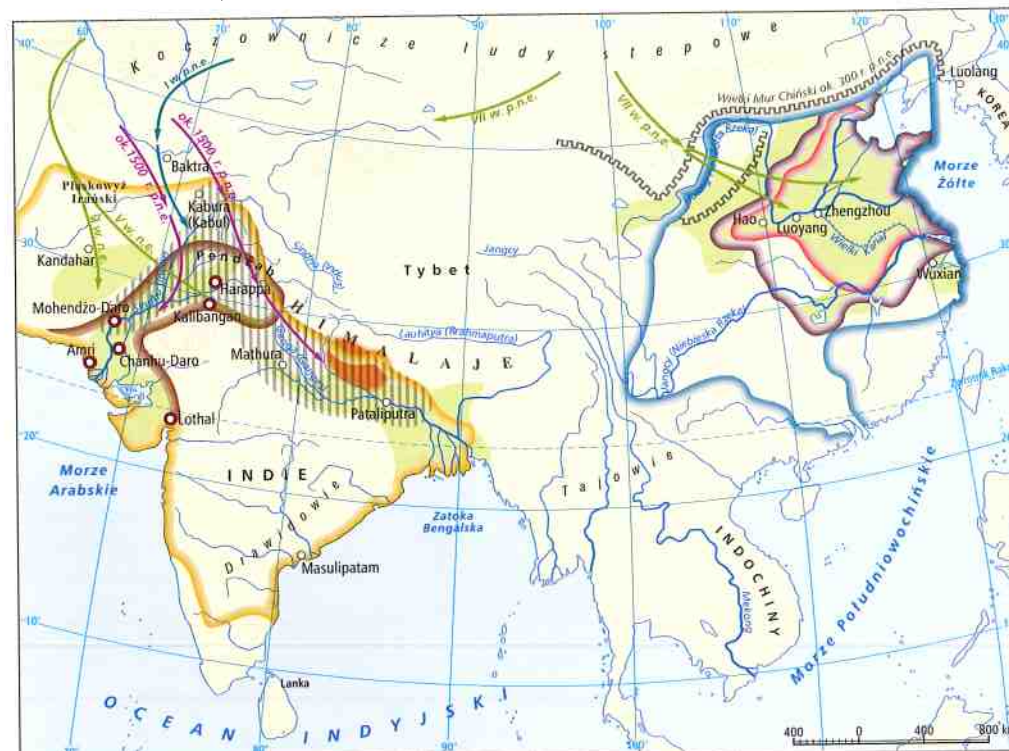
Kolor turbanów noszonych przez Hindusów świadczy o ich przynależności do określonej kasty. Zgodnie z zasadami podziału społecznego obowiązującego w Indiach od setek lat nawet czas wolny każdy musi spędzać w obrębie własnej kasty.

■ fotografia współczesna, Indie

? Odszukaj w dostępnych źródłach informację o tym, kiedy w Indiach został zlikwidowany system kastowy.

Dzięki *Wedom* dobrze poznano indyjską strukturę społeczną z okresu rządów Ariów. Na czele każdego z ich licznych plemion stał **król** (sansk. *radża*), wspomagany przez **zgromadzenie wyższe** (sansk. *Sabha*) i **zgromadzenie powszechne** (sansk. *samiki*). Sprawował on władzę sądowniczą i wojskową. Korzystał przy tym z pomocy doradców. Tereny zajmowane przez poszczególne plemiona były podzielone na okręgi i wioski. W okresie wedyjskim nie doszło do prób trwałego zjednoczenia politycznego kraju – Indie pozostawały podzielone i rozdarte walkami wewnętrznymi.

STAROŻYTNE INDIE I CHINY

- ziemia uprawna
- pustynie
- zasięg kultury doliny Indusu (XXV–XV w. p.n.e.)
- główne ośrodki kultury doliny Indusu
- zasięg kultury wedyjskiej (1500–550 r. p.n.e.)
- miejsce narodzin buddyzmu
- granice państwa dynastii Maurjów (IV–III w. p.n.e.)
- granice państwa dynastii Shang (XVIII–XII w. p.n.e.)
- granice państwa dynastii Zhou (XII–III w. p.n.e.)
- granice państwa dynastii Qin (210 r. p.n.e.)
- kierunki najazdów:
- Ariów (z datami)
- Hunów (z datami)
- Kuszanów (z datami)

PRACA Z MAPĄ

- Wskaż na mapie miejsce rozwoju cywilizacji doliny Indusu. Ustal, na terenach których współczesnych państw znajdowały się jej główne ośrodki.
- Wyjaśnij, dlaczego cywilizacja chińska przez bardzo długi czas rozwijała się w izolacji od reszty świata.

IMPERIUM MAURJÓW

W Indiach, rozdrobnionych politycznie po podboju Ariów, ok. 500 r. p.n.e. zaczęły pojawiać się większe państewka, rządzone przez arystokrację lub samodzielnych władców. W tym czasie najbardziej wysunięte na zachód obszary nad Indusem zajęli Persowie, a pod koniec IV w. p.n.e. kraina ta na krótko trafiła pod panowanie Aleksandra Wielkiego.

Około 321 r. p.n.e. Indie zostały po raz pierwszy zjednoczone – przez władców z dynastii Maurja. Do rozkwitu państwa doszło za panowania króla **Aśoki** (271–236 r. p.n.e.). W granicach kraju znalazło się wówczas niemal całe indyjskie terytorium, z wyjątkiem południowego krańca półwyspu. Aśoka przeszedł na buddyzm, a nawet uznał go za oficjalną religię państwową. U podstaw gospodarki imperium leżały rolnictwo oraz handel – zarówno wewnętrzny, jak i międzynarodowy. Po śmierci Aśoki jego państwo rozpadło się na wiele mniejszych królestw.

RELIGIE INDII

Na straży wprowadzonego przez Ariów porządku społecznego stali brami – kapłani religii zwanej **braminizmem**. Ariowie wierzyli w wiele bóstw. Szczególną czcią otaczali boga wojny Indrę, a także Mitrę i Warunę. Podstawę braminizmu stanowiły *Wedy*. Wyznawcy tej religii wierzyli w wędrówkę dusz. Uważali, że choć za życia człowiek nie jest w stanie odmienić swojego losu, to jeśli postępuje właściwie, może po śmierci wcielić się w innego człowieka, a nawet w boga. Z braminizmu w pierwszych wiekach naszej ery wyewoluował **hinduizm**. U jego podstaw leżały nauki głoszone przez kapłanów, nawiązujące do objawień zawartych w *Wedach*, a także do treści nowszych poematów: *Mahabharaty* i *Ramajany*. Religia ta obiecywała wszystkim wyznawcom ostateczne zespolenie z bogami i najwyższe szczęście. Główne bóstwa hinduizmu to **Wisznu** i **Sziwa**. Bramini zachowali funkcje strażników kultu, kapłanów w świątyniach oraz nauczycieli religijnych – **guru**.

Ilustracja z *Ramajany* – indyjskiego poematu powstałego między II w. p.n.e. a II w. n.e., przedstawiająca Ramę (siódme wcielenie boga Wisznu) i jego brata, przyjmujących wysłanników.
■ miniatura, Indie, XVI w. n.e.

Świątynia Sas-Bahu w Gwaljarze na północy Indii pochodzi z IX w. n.e. Jej nazwa to skrót określenia *Shashtra Bahu*, używanego w odniesieniu do boga Wisznu. Świątynia jest jednym z najstarszych zabytków architektonicznych Indii.
■ fotografia współczesna, Indie

Świątynię Borobudur wybudowano na Jawie pomiędzy 750 a 850 r. n.e. Jej piramidalna konstrukcja odzwierciedla buddyjską wizję świata. Budowla składa się z pięciu czworobocznych tarasów dolnych oraz trzech okrągłych tarasów górnych, na których znajdują się 72 stupy, czyli charakterystyczne kopce, nazywane też dagobami. W każdym z nich umieszczono posąg Buddy.

▪ fotografia współczesna, Jawa

Na przełomie VI i V w. p.n.e. Siddhartha Gautama, syn władcy jednego z miast-państw w północnych Indiach, zapoczątkował nową religię – **buddyzm**. Porzucił rodzinę i życie w luksusie, aby oddać się medytacji oraz poszukiwaniu prawdy. Po wielu latach osiągnął oświecenie i poznał drogę, którą należy podążać, aby osiągnąć stan **nirwany** – wyzwolenia od cierpienia oraz przerwania cyklu kolejnych wcieleń. Przybrał imię **Budda** (*buddha* – z sanskr. 'oświecony') i podróżował po kraju, by głosić swoje nauki. Istotą buddyzmu są tzw. cztery szlachetne prawdy oraz ośmioraka ścieżka. Prawdy dotyczą istoty cierpienia i jego przyczyn, ścieżka natomiast wskazuje sposób osiągnięcia nirwany.

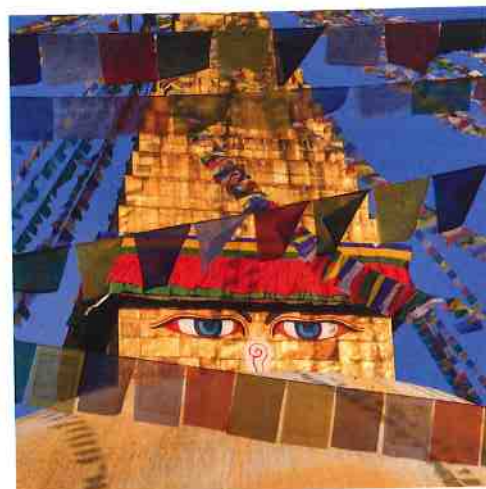
Buddyzm nigdy nie stworzył jednej struktury i doktryny. W kolejnych wiekach powstało wiele jego odmian. Buddyści różnych odłamów szanują nawzajem swoje poglądy.

SIDDHARTHA GAUTAMA – BUDDA

ok. 566–480 r. p.n.e.

Urodził się w rodzinie z warnej kasty ksatrijów w Lumbini (dzis. Rummindei) u podnóża Himalajów. Miejsce jego urodzenia upamiętnia kolumna ustawiona z rozkazu Aśoki w 250 r. p.n.e. W młodości Siddhartha żył w luksusie. W wieku 28 lat, po uświadomieniu sobie ogromu otaczającej go bied, porzucił rodzinę i rozpoczął poszukiwanie drogi, która mogłaby go doprowadzić do poznania prawdy. Żył jak żebrak, oddawał się medytacjom,

Bodhnath w Katmandu w Nepalu uznaje się za jedną z najważniejszych świątyń buddyjskich. Została ona wybudowana prawdopodobnie w czasach Aśoki. Wokół jej centralnej stupy, na której z każdej strony widnieją wszytkowidzące oczy, rozwieszono modlitewne flagi.

▪ fotografia współczesna, Katmandu

postom oraz ćwiczeniom ascetycznym. Około 525 r. p.n.e. doznał oświecenia pod drzewem figowym w miejscowości Bodhi Gaya. Od tej chwili stał się Budda i zaczął głosić swoją naukę, znaną dzisiaj jako buddyzm. Zmarł (osiągnął nirwanę) w Kusinagarze. W miejscu, gdzie spalono jego zwłoki, stanął pomnik pogrzebowy, odnaleziony w 1898 r. Zarówno narodziny, jak i śmierć Buddy są udokumentowanymi faktami.

TEKST ŹRÓDŁOWY EDYKTY AŚOKI

Aśoka, twórca pierwszego indyjskiego imperium, nakazał umieszczać w różnych częściach państwa kolumny, na których widniały informacje o regułach jego polityki.

Wiele z nich zachowało się do dziś.

Na całym obszarze państwa [...] król [...] ustanowił dwa rodzaje pomocy lekarskiej: opiekę nad ludźmi oraz opiekę lekarską dla zwierząt. Wszędzie tam, gdzie ich przedtem nie było, zostały sprowadzone z innych miejsc i są hodowane rośliny lecznicze dla ludzi oraz inne, użyteczne dla zwierząt. Również korzenie jadalne i drzewa owocowe zostały sprowadzone i posadzone wszędzie, gdzie ich na miejscu nie było. Drogi kazałem obsadzić drzewami, a przy drogach wykopać studnie ku pożytkowi zwierząt i ludzi.

[Pełnomocnicy królewscy mieli czuwać nad – przyp. red.] [...] dobrobytem i pomyślnością panów i najemnych sług, braminów i ludzi świeckich, ludzi pozbawionych opieki i ubogich oraz starców; do ich zadań należy opieka nad więźniami, niesienie im pomocy w trudnościach, występowanie przeciwko utrzymywaniu w mocy wyroków, jeżeli działali

nieświadomie, byli w nędzy, są obarczeni dziećmi lub są starzy, oraz przyczynianie się do przywrócenia im wolności [...].

Źródło: R. Kulesza, Świat starożytny, Warszawa 1997, s. 219.

Kamień z wrytym edyktem Aśoki zachował się w mieście Dżunagadh w zachodnich Indiach. Jego kopię wykonaną w XX w. można obejrzeć w stolicy kraju – Nowym Delhi.

▪ fotografia współczesna, Nowe Delhi

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, kogo według założeń Aśoki powinna chronić władza państwowa.
2. Omów stosunek króla do poddanych. Pamiętaj, że był on wyznawcą buddyzmu i starał się realizować zasady tej religii.

■ WARUNKI NATURALNE STAROŻYTNÝCH CHIN

Chiny już w starożytności były jednym z najludniejszych krajów świata. Stałe osadnictwo najwcześniej pojawiło się w dolinach dwóch rzek: **Huang He** (Żółtej Rzeki) oraz **Jangcy** (Niebieskiej Rzeki). Nanosiły one na okoliczne tereny muł, który użyźniał glebę i sprzyjał uprawie roli. Mieszkańcy dość szybko stworzyli tam sieć irygacyjną, co pozwoliło im uzyskiwać duże plony. Olbrzymie rzeki stanowiły jednak również poważne zagrożenie. Huang He wielokrotnie zmieniała swój bieg i powodowała częste powodzie. Systemy kanałów jedynie nieznacznie ograniczały skutki klęsk żywiołowych.

W Chinach uprawiano ryż, a na niektórych obszarach również pszenicę oraz jęczmień. Hodowano owce, kozy, bydło, trzodę oraz drób. W skład diety Chińczyków wchodziły też m.in. pędy bambusa, kłącza i kwiaty lotosu, herbata. Ważną rolę odgrywały uprawa bawełny oraz hodowla jedwabników. Pozyskiwano także zwierzęta i rośliny wodne (ryby, małże, skorupiaki, kapustę morską).

■ HISTORIA CHIN

Kolebkę cywilizacji chińskiej stanowią ziemie położone w górnym biegu Huang He. Podejmowane na tym obszarze prace irygacyjne doprowadziły najpierw do powstania pierwszych miast, a z czasem do utworzenia załazków państwa. Za pierwszych historycznych władców Chin uważa się przedstawicieli dynastii **Shang**, panujących od ok. XVIII w. p.n.e. do 1027 r. p.n.e. Władzę absolutną w kraju sprawował uznawany za „syna niebios” **król** (chiń. *wang*), który był zwierzchnikiem armii i najwyższym kapłanem. Przedstawiciele dynastii Shang prowadzili wiele wojen w celu poszerzenia granic Chin oraz zdobycia niewolników.

Około 1000 r. p.n.e. dynastia Shang została obalona przez szlachecką rodzinę **Zhou** (Czou), dysponującą bardzo silną armią – zorganizowaną dla ochrony jej posiadłości w północnych Chinach. Za panowania dynastii Zhou ukształtował się tradycyjny chiński podział klasowy. Najważniejszą rolę w społeczeństwie odgrywali **wen** (z chiń. ‘umiejący pisać’). Nieco niższe miejsce w hierarchii zajmowali najliczniejsi w kraju **mong** (z chiń. ‘rolnicy’). Jeszcze mniej ważni byli **gong** (z chiń. ‘rzemieślnicy’), a najmniej liczyli się **shang** (z chiń. ‘kupcy’).

Za sprawą zajmujących silną pozycję bogatych posiadaczy ziemskich w Chinach pojawiły się tendencje odśrodkowe. W 771 r. p.n.e. doprowadziły one do upadku państwa. Kraj rozpadł się na ok. 200 niezależnych miast-państw. Ostateczne zjednoczenie polityczne Chin dokonało się w 221 r. p.n.e. Władca z dynastii Qin porzucił wtedy tytuł króla i przyjął imię **Shi Huanghi**. Powstałe wówczas cesarstwo, rządzone przez kolejne dynastie, przetrwało aż do początku XX w. n.e.

■ OSIĄGNIĘCIA CYWILIZACYJNE CHIN

W ciągu swoich długich dziejów cywilizacja chińska miała okresy wzrostu potęgi i kryzysów. Pozostawiła po sobie wiele oryginalnych dzieł, stworzonych przez wybitnych autorów. Już w okresie panowania dynastii Shang Chińczycy znali pismo (początkowo piktogramy, następnie zaś ideogramy). W państwie rozwijały się filozofia, literatura, astronomia, matematyka.

SHI HUANGHI

ok. 259–210 r. p.n.e.

Władca z chińskiej dynastii Qin, twórca cesarstwa. Na tronie królestwa Qin zasiadł prawdopodobnie jako 13-letni chłopiec, a pełną władzę przejął kilka lat później. Rozpoczął wówczas działania wojenne na dużą skalę. Błyskawicznie podbił kolejne królestwa i ostatecznie zjednoczył Chiny. W 221 r. p.n.e., jako pierwszy cesarz, wprowadził w państwie jednolite prawa, system administracyjny, pieniądź, pismo i miary. Z jego

inicjatywy powstały szerokie, wysadzone drzewami drogi łączące najważniejsze ośrodki w cesarstwie. Władca zapoczątkował budowę Wielkiego Muru Chińskiego, mającego chronić państwo przed najazdami koczowników z północy. Szukał źródła nieśmiertelności. Wierzył, że zapoczątkował dynastie, która przetrwa tysiące lat. Zmarł nagle, a rządy jego dynastii zakończyły się niewiele lat później.

Naczyne rytualne z brązu z motywami zwierzęcymi wykonane zostało w okresie wczesnej dynastii Shang.

■ naczyne z brązu, Chiny, ok. XIV w. p.n.e.

Chińczycy studiowali położenie gwiazd oraz planet, obserwowali zaćmienia Słońca i Księżyca. Znali równania kwadratowe z wykorzystaniem liczb dodatnich i ujemnych. Wynaleźli papier, proch, porcelanę oraz druk. Wytapiali brąz, używali koni i wozów bojowych. Ich miasta były murowane i ufortyfikowane. Chińczycy opanowali również – znacznie lepiej niż mieszkańcy Europy – technikę wytopu żelaza. Do dziś stosuje się ich medyczne techniki diagnostyczne, a także akupunkturę i inne metody leczenia. Do cech charakterystycznych cywilizacji chińskiej należy wyższa niż gdziekolwiek indziej pozycja uczonych, zaliczanych wraz z właścicielami ziemskimi i wojownikami do elity społecznej. Za najwybitniejszych filozofów chińskich uważa się **Laocjusza** (Lao-Cy) i **Konfucjusza**.

CIEKAWOSTKA

Terakotowa armia

W 1974 r. w Chinach odnaleziono olbrzymi grobowiec cesarza Shi Huanghi. Obok sali, w której znajdowały się szczątki władcy, odkryto terakotowe figury żołnierzy wszystkich oddziałów cesarskich: piechoty, jazdy, łuczników i strzelców, a także wozy bojowe wraz z końmi. Figury mają przeciętnie 180 cm wysokości i masę od 110 do 300 kg. Terakotowa armia, jak nazwano to znalezisko, miała strzec władcy i toczyć dla niego bitwy w życiu pozagrobowym. Niektórzy żołnierze stoją, inni kłęczą z wyciągniętą bronią, w oczekiwaniu na atak. Łuki, miecze i włócznie są prawdziwe, a elementy uprzęży koni wykonano z brązu. Żołnierze mają różne wyrazy twarzy i fryzury. Znalezli się wśród nich także medycy oraz cywile. Pierwotnie wszystkie postacie były pomalowane, ale po wydobyciu figur na powierzchnię kolory pod wpływem światła szybko wyblakły. W budowę mauzoleum cesarza zaangażowanych było prawdopodobnie ponad 700 tys. ludzi.

Terakotowa armia składa się z prawie 8000 figur wojowników, które znaleziono ok. 1,5 km na wschód od sarkofagu władcy. Jest uznawana za ósmy cud świata.

■ figury, Chiny, III w. p.n.e.

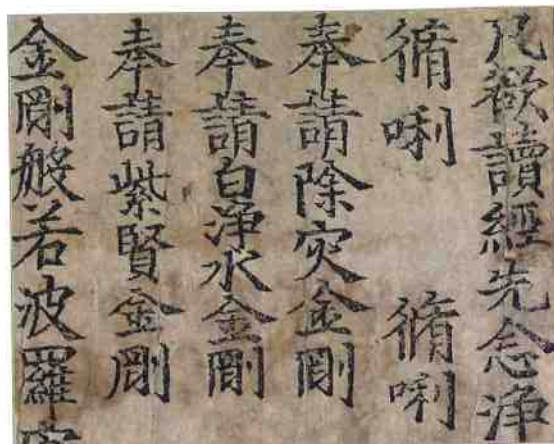
Figury wojowników zostały wykonane bardzo starannie i realistycznie.

■ figury, Chiny, III w. p.n.e.

? Jakie znaczenie miało odkrycie armii terakotowej dla poznania cywilizacji starożytnych Chin?

■ KONFUCJANIZM

Żyjący w latach ok. 551–479 p.n.e. Konfucjusz wywarł ogromny wpływ na poglądy mieszkańców Chin. Związany z cesarskim rodem Zhou i mocno zaangażowany w zarządzanie państwem, porzucił jednak dworskie życie ze względu na skorpumpowanie rządu oraz króla. Wędrował po kraju i oferował swoje usługi innym władcom. Zajmował się także nauczaniem. Stworzył system filozoficzny nazywany **konfucjanizmem**. Uznawał człowieka za istotę dobrą z natury. Uważał, że tę cechę należy wydobyć i wykorzystać z pożytkiem dla jednostki oraz całego społeczeństwa. Ludzie powinni ściśle wypełniać swoje obowiązki wynikające z pozycji społecznej, a także działać dla dobra ogółu. Od III w. p.n.e. do XIX w. n.e. konfucjanizm był oficjalną ideologią chińskiego państwa.

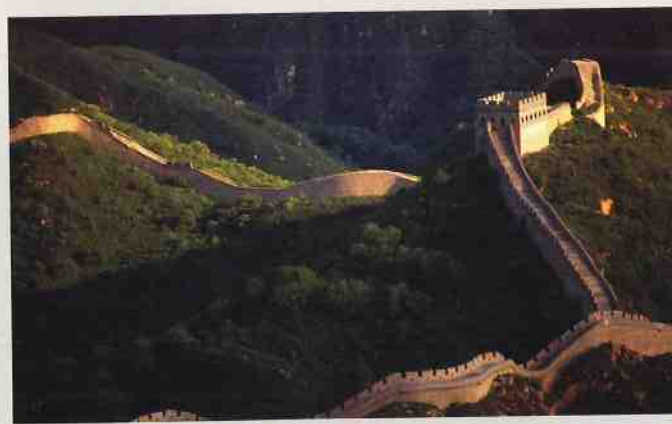

Pismo chińskie powstało w II tysiącleciu p.n.e. Składa się z logogramów odpowiadających wyrazom. Chińczycy pisali na jedwabiu, bambusowych deszczułkach, a w późniejszym okresie także na papierze. Z czasem wymyślonymi przez nich znakami zaczęto zapisywać również teksty w innych językach używanych we wschodniej Azji.

■ fotografia współczesna, Chiny

■ Wielki Mur Chiński

Stale zagrożenie dla Chin stanowiły najazdy koczowniczych plemion z północy. Aby chronić przed nimi państwo, chińscy władcy już w V w. p.n.e. zaczęli wznosić mury obronne. Powstała jedna z największych budowli świata – Wielki Mur Chiński. Z inicjatywy cesarza Shi Huanghi połączono stare mury i wybudowano wiele kilometrów nowych umocnień. Wznoszono je z ziemi i drewna, a później także z kamieni i cegieł. Budowę prowadzono aż do XVII w. n.e. Mur ma ponad 2400 km długości. Przy jego wznoszeniu pracowały miliony ludzi, z których wielu poniosło śmierć.

Fragment Wielkiego Muru Chińskiego w pobliżu stolicy państwa – Pekinu. Budowla ta chroniła ludność przed atakami północnych plemion, ale nie była w stanie przetrwać przedłużającego się oblężenia silnej armii.

■ fotografia współczesna, Chiny

? Jakie funkcje pełnił w przeszłości Wielki Mur Chiński?

TEKST ŹRÓDŁOWY

KONFUCJUSZ O OBOWIĄZKACH

Nauki Konfucjusza przybierały najczęściej formę aforyzmów i krótkich dialogów z uczniami.

Kto kieruje państwem [...], ten winien z szacunkiem wypełniać swe powinności i być godnym zaufania, zachować umiar i miłość ludzi, a ludem posługiwać się tylko we właściwym czasie.

W domu rodzinnym młody człowiek winien z nabożnością odnosić się do swoich rodziców. Poza domem rodzinnym winien szanować starszych, winien być baczny i szczerzy, winien miłować wszystkich, lecz bliskie stosunki utrzymywać z tymi, którzy posiadli cnotę humanitarności [...]. Poza bramą swojego domostwa odnoś się do ludzi jak do znakomitych gości w swoim domu. Dając podwładnym polecenia, rób to z taką powagą, jakbyś uczestniczył w wielkiej ceremonii. Nie czyni innym, czego dla siebie nie pragniesz [...].

Trzeba, by władca postępował tak, jak się godzi władcy, minister – jak przystoi ministrowi, ojciec – jak się ojcu należy, a syn – po synowsku [...].

Źródło: Konfucjusz, *Dialogi konfucjańskie*, tłum. K. Czyżewska-Madajewicz, M.J. Kunstler, Z. Tumski, Warszawa 1976, s. 121.

Konfucjusz przypisywał szczególną rolę szeroko pojętej tradycji. Uczył, że należy być użytecznym dla państwa oraz społeczeństwa. Nie pozostawił po sobie żadnych pism; jego nauki zostały utrwalone dopiero przez uczniów (prawdopodobnie w drugim pokoleniu). Stworzyli oni *Dialogi konfucjańskie*, zawierające aforyzmy, maksymy i krótkie przypowieści wybitnego filozofa.

■ fotografia współczesna, Wietnam

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień obowiązki nałożone przez Konfucjusza na tych, którzy stoją na czele społeczności.
2. Podaj uniwersalne zasady zawarte w naukach tego filozofa.

ĆWICZENIA

1. Przedstaw osiągnięcia cywilizacji doliny Indusu.
2. Wyjaśnij, na czym polegał system kast, który ukształtował się w Indiach.
3. Scharakteryzuj wielkie religie powstałe w Indiach.
4. Opisz najważniejsze osiągnięcia cywilizacyjne Chińczyków.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- J. Kieniewicz, *Historia Indii*, Wrocław 1980.
 M.J. Kunstler, *Mitologia chińska*, Warszawa 1981.
 W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1974.